

DE STATUS VAN DE SPEERWATERJUFFER *COENAGRION HASTULATUM* IN
NEDERLAND, EEN KARAKTERISTIEKE LIBEL VAN NIET AANGETASTE
VENNEN (ODONATA)

Robert Ketelaar

De speerwaterjuffer *Coenagrion hastulatum* is een vertegenwoordiger van de bijzondere fauna van vennen. De Nederlandse vennen zijn in de loop van de 20e eeuw sterk veranderd. Veel zijn er verdwenen en anderen zijn aangetast door verzuring en vermessing. De speerwaterjuffer heeft hier ook sterk van te lijden gehad. Van 1998 tot en met 2001 werd uitgebreid onderzoek verricht naar de verspreiding en ecologie van deze libel. Het blijkt dat *Coenagrion hastulatum* sterk achteruit is gegaan en zich momenteel nog op slechts 16 locaties in Nederland voortplant.

INLEIDING

De speerwaterjuffer *Coenagrion hastulatum* (Charpentier, 1825) behoort tot de Coenagrionidae, een vrij grote familie van 'blauwe waterjuffers', die onderling sterk op elkaar lijken. Bij de mannetjes van *C. hastulatum* is de onderkant van de kop en borststuk kenmerkend groen gekleurd. Soms is deze kleur ook aanwezig onder het achterlijf. In combinatie met een karakteristieke blauw/zwart verdeling op het achterlijf, de typische zwarte tekening op de segmenten 2 tot 5 en een wat donkerder kleur blauw is de speerwaterjuffer vrij gemakkelijk van de vaak talrijke azuurwaterjuffer *Coenagrion puella* te onderscheiden (fig. 1). Hoewel de vrouwtjes van de 'blauwe waterjuffers' nog lastiger dan de mannetjes te determineren zijn, is het vrouwtje van *C. hastulatum* te herkennen aan de opvallende groenige kleur en de naar voren steeds smaller wordende zwarte tekening op de rug van het achterlijf (fig. 2). Desalniettemin is het voor minder ervaren waarnemers lastig om *C. hastulatum* te ontdekken, zeker als deze in lage dichtheden vliegt. Het verspreidingsbeeld was mede hierdoor niet compleet. In de periode van 1998-2001 zijn circa 200 Nederlandse vennen door onderzoekers van De Vlinderstichting op het voorkomen van *C. hastulatum* onderzocht,

Figuur 1
Mannetje *Coenagrion hastulatum*. Foto Robert Ketelaar.
Figure 1
A male *Coenagrion hastulatum*. Photo Robert Ketelaar.

Figuur 2
Een tandem van
Coenagrion hastulatum.
Zie ook de kleurenfoto
op de kaft van dit
nummer.

Foto Robert Ketelaar.

Figure 2

A tandem of *Coenagrion
hastulatum*. This picture
is shown in colour on the
cover of this volume.

Photo Robert Ketelaar.

waaronder alle oude vindplaatsen. Daarnaast werd het landelijk databestand libellen van de Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie, EIS-Nederland en De Vlinderstichting geanalyseerd en werden aanvullende waarnemingen ontvangen van diverse mensen (zie verantwoording). Op basis van deze informatie wordt in dit artikel een overzicht gegeven van de recente verspreiding van *C. hastulatum* in Nederland.

NATUURBELEID

Libellen in het algemeen, en *C. hastulatum* in het bijzonder, worden steeds vaker betrokken bij het Nederlandse natuurbeleid (Bal 1998). *Coenagrion hastulatum* staat als bedreigd op de Rode Lijst van Nederlandse libellen (Wasscher et al. 1998). Tevens wordt de soort als doelsoort voor het Nederlandse natuurbeleid gebruikt (Bal et al. 1995) op grond van het t-criterium (dalende trend) en het z-criterium (zeldzaam in Nederland). Binnen de Doelpakketten Programma Beheer (Ministerie van LNV 1999) is *C. hastulatum* meetsoort voor het pluspakket Soortenrijk ven. In het Meerjarenprogramma uitvoering soortenbeleid (Ministerie van LNV 2000) is *C. hastulatum* aangewezen als prioritaire soort.

ECOLOGIE

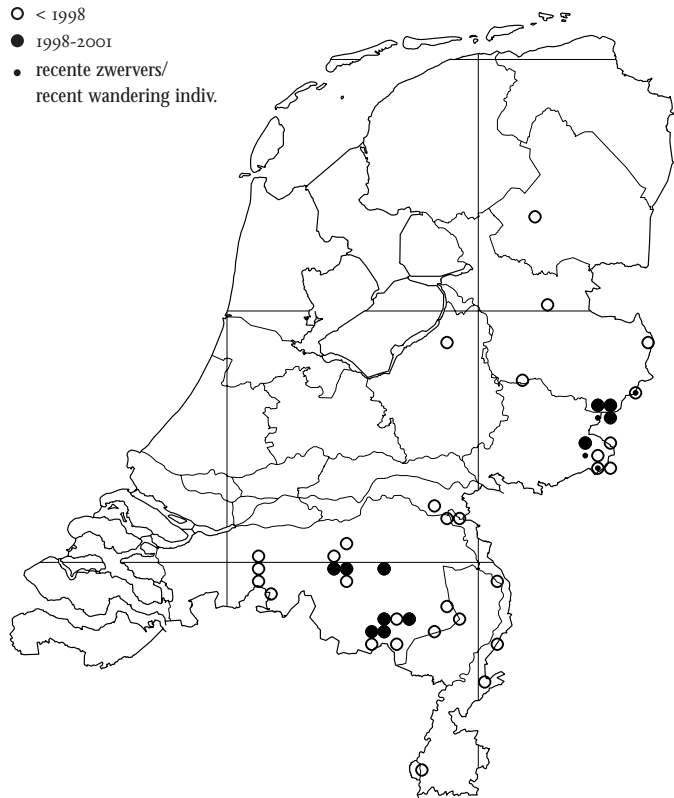
Coenagrion hastulatum wordt alom beschouwd als een kenmerkende soort voor niet verzuurde en niet vermeste vennen en randzones van hoogveen (De Knijf & Anselin 1996, Kuhn & Burbach 1998, Schorr 1990). Met name de aanwezigheid van een gevarieerde minerotrafente verlandingsvegetatie is van belang. Van grote betekenis zijn veldjes snavelzegge *Carex rostrata* en draadzegge *C. lasiocarpa*, al dan niet in combinatie met veenpluis *Eriophorum angustifolium*, omdat de larven tussen de stengels in deze verlandingszones leven (Sternberg & Röhn 1999). Heel vaak zijn plantensoorten aanwezig die duiden op matig voedselarme tot matig voedselrijke omstandigheden en meestal ook op contact met grondwater, zoals waterdrieblad *Menyanthes trifoliata*, wateraardbei *Potentilla palustris*, holpijp *Equisetum fluviatile*, gagel *Myrica gale*, duizendknoopfonteinkruid *Potamogeton polygonifolius* en drijvend fonteinkruid *P. natans*. *Coenagrion hastulatum* ontbreekt in van nature zure vennen en hoogveenkernen omdat deze te zuur en voedselarm zijn. *Coenagrion hastulatum* verdwijnt bij verzuring, eventueel in combinatie met vermessing, omdat plantensoorten als snavelzegge, draadzegge en fonteinkruiden

Figuur 3

De verspreiding van *Coenagrion hastulatum* in Nederland. Bron: landelijk databestand libellen Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie, EIS-Nederland & De Vlinderstichting.

Figure 3

Distribution of *Coenagrion hastulatum* in The Netherlands. Source: the national Odonata database of the Dutch Dragonfly Association (NVL), European Invertebrate Survey - The Netherlands and Dutch Butterfly Conservation.

hierdoor verdwijnen, en daarmee de belangrijke vegetatiestructuren (Ketelaar 2001). Ook kan een rol spelen dat in verzuurde en eventueel vermeste wateren de watersnuffel *Enallagma cyathigerum* zeer talrijk kan worden en *C. hastulatum* (en de azuurwaterjuffer *C. puella*) wegconcurrereert. Daarnaast is *C. hastulatum* gevoelig voor verdroging of wisselende waterstanden. Dit komt omdat verdrogende vennen snel vermist raken als gevolg van mineralisatie van de organische prut op de droogvallende oevers. Bovendien profiteert pitrus *Juncus effusus* sterk van wisselende waterstanden (Aggenbach et al. 1998) en kan de oevervegetatie sterk domineren. In dergelijke situaties is *C. hastulatum* altijd afwezig (Ketelaar 2001). Kortom, *C. hastulatum* is gevoelig voor de belangrijkste bedreigingen waaraan de Nederlandse vennen momenteel zijn blootgesteld. Het is dan ook belangrijk om te weten waar *C. hastulatum* nu nog voorkomt, waarna via een leefgebiedgerichte aan-

pak de achteruitgang stopgezet kan worden. Tevens kan door onderzoek naar de hydrologie, vegetatie en morfologie van die leefgebieden een programma van maatregelen voor het herstel van andere vennen worden opgesteld. Dit is vooral van belang omdat de manier waarop vennen op dit moment worden hersteld soms ongunstig uitpakt voor libellen, ook voor *C. hastulatum* (Ketelaar 2001a).

AREAAL

Coenagrion hastulatum komt voor van Europa tot de oostkust van Siberië. In Europa heeft hij een noordelijke verspreiding en is in de Scandinavische landen algemeen. *Coenagrion hastulatum* bereikt in Noordwest-Europa de westgrens van het areaal. In België is het een zeldzaam soort met minder dan tien populaties in Vlaanderen (De Knijf & Anselin 1996, 2001) en slechts zeven populaties in Wallonië, waar de soort beperkt is tot de Arden-

nen (Goffart 2000). In de aangrenzende Duitse gebiedsdelen is *C. hastulatum* vrij zeldzaam en de achteruitgang is hier evenals in Nederland vrij sterk (Brock et al. 1997, Burkart & Lopau 2000, Conze 1997, Ewers 1999, Rettig 1997). In Groot-Brittannië is de soort schaars; er zijn slechts enkele populaties bekend uit Schotland (Merritt et al. 1996).

HISTORISCHE VINDPLAATSEN IN NEDERLAND

De historische verspreiding van *C. hastulatum* wordt door Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie (in prep.) uitgebreid besproken. In de eerste helft van de twintigste eeuw was het een redelijk gewone, maar lokaal voorkomende verschijning in het oosten en zuiden van Nederland (fig. 3). In de loop van de eeuw is het aantal vindplaatsen steeds verder teruggelopen en is *C. hastulatum* als bedreigde soort op de rode lijst terecht gekomen (Wasscher et al. 1998).

Coenagrion hastulatum verdween uit Limburg, het westelijk deel van Noord-Brabant en grote delen van Oost-Nederland. Opmerkelijk is dat er slechts twee oude waarnemingen van de Veluwe en Drenthe bekend zijn. Plaatselijk lijkt geschikt biotoop aanwezig te zijn. Naar de oorzaak van de afwezigheid in deze gebieden kan slechts gestic worden.

RECENTE VINDPLAATSEN IN NEDERLAND

In tabel 1 is een overzicht gegeven van alle locaties waar *C. hastulatum* vanaf 1980 is waargenomen. Binnen grotere gebieden zijn afzonderlijke voortplantingslocaties apart opgenomen. De enige uitzondering is het Vressels Bos, waar verschillende, maar zeer dicht tegen elkaar aan liggende vennetjes het leefgebied vormen. Van elke locatie is aangegeven uit welke periode de gegevens stammen. Het eerste jaar van waarneming zegt niet erg veel, omdat de soort daarvoor ook al aanwezig had kunnen zijn. Het maximaal aantal waargenomen exemplaren en het jaar waarin dit aantal is gezien is tevens opgenomen in de tabel. Van elke vliegplaats is de eigenaar voorzover bekend opgenomen,

evenals de belangrijkste waarnemer(s) op basis van wiens informatie dit overzicht is gemaakt. Vindplaatsen waar *C. hastulatum* voor 1980 verdwenen is zijn niet opgenomen. Omdat de exacte plaats vaak niet meer te achterhalen valt, zou opname tot een zeer onvolledig beeld leiden. Sinds 1980 is *C. hastulatum* van 23 locaties bekend. In 2001 zijn er daarvan 16 over en is *C. hastulatum* van zeven locaties verdwenen. De achteruitgang die gedurende de afgelopen eeuw is geconstateerd (Wasscher et al. 1998) heeft zich dus in de afgelopen twintig jaar voortgezet (fig. 3).

BESPREKING PER PROVINCIE

Limburg

Coenagrion hastulatum is uit Limburg verdwenen. Van de oostkant van de Maas zijn oude waarnemingen bekend van Mook, Plasmolen, Belfeld en De Hamert. De laatste waarneming uit dit gebied stamt uit 1926. Gezien het relatief grote aantal vindplaatsen is het aannemelijk dat *C. hastulatum* hier destijds een vrij gewone verschijning was.

Uit de Limburgse Mariapeel en de Brabantse Deurnsche Peel en Groote Peel zijn waarnemingen uit de periode 1963-1970 bekend. Het verdwijnen uit deze regio is opmerkelijk, want *C. hastulatum* heeft in andere hoogveen(restanten) wel standgehouden (o.a. Haaksbergerveen en mogelijk Wooldsche Veen). De biotoop lag met zekerheid in de iets minerotrofe randzone van het hoogveen. In hoogveenkernen komt de soort namelijk niet voor (Sternberg & Röhn 1999). Greven (1970) vermeldt *C. hastulatum* van het Melickerven in het Nationaal Park De Meinweg. Ondanks intensief onderzoek in dit reservaat is de soort er nooit meer teruggevonden (Hermans 1992).

Tabel 1

Overzicht van de populaties van *Coenagrion hastulatum* in Nederland in de periode 1980-2001.

Table 1

Dutch populations of *Coenagrion hastulatum* in the period 1980-2001. On the last seven sites, *C. hastulatum* disappeared in this period.

Populatie	Eigenaar	Periode	Maximaal aantal	Jaar van max. aant.	Waarnemers
-----------	----------	---------	-----------------	---------------------	------------

De huidige populaties

Gelderland

Meddosche Veen	NM	1969-2001 ¹	56 mn, 7 vr, 8 td	1998	RKE e.a.
Korenburgerveen parallelvijver	NM	1969-2001 ¹	30 mn, 5 vr, 30 td	1998	RKE e.a.

Noord-Brabant

Klokketorenen	part.	1993-2001	10 mn, 4 td	1998	JH, RKE e.a.
Vressels Bos	SBB	1982-2001	28 mn, 1 vr	2001	RKE, MW
Ven Achtereind	gem. vw	1998-2001	61 mn, 9 vr, 2 td	1999	JVD, KG, GP e.a.
Karperven	BL	1982-2001	8 mn, 1 vr, 2 td	1998	VK, KG e.a.
Klein Hasselsven	SBB	1981-2001	25 mn	1981	LSG, FB e.a.
Ronde Vlaas	BL	1998-2001	40 mn	2000	GP, VK, RKE e.a.
Ven Kluiserweg	SBB	1992-2001	35 ex, 5 td	1995	RKR, GP, BC e.a.
Ven Hoenderboom	SBB	1960-2001	112 mn, 2 vr	1998	GP, KG, RKE e.a.
Molenvan	SBB	2000-2001	8 mn	2001	JVD, KV, RW e.a.

Overijssel

Harrevelder Schans	NM	1998-2001	11 mn	2000	RKE, RM, HG
Buurserzand, afvoersloot	NM	1993-2001	42 ex	2000	RKE, RM, HG, WVS
Haaksbergerveen Armenveen	SBB	1973-2001 ²	45 ex	1999	JVE, RKE e.a.
Haaksbergerveen, Stobbenveen	SBB	1973-2001 ²	18 ex	2000	JVE
Haaksbergerveen, Stobbenveen	SBB	1973-2001 ²	19 ex	2000	JVE

Duitse grens

Locaties waar *C. hastulatum* in de periode 1980-2000 is verdwenen

Noord-Brabant

Diepe en Droge Meerven	gem. H	1994-1997	5 mn	1994	EST, ESI
Ven brandtoren Heeze	gem. H	1991-1997	1 vr	1997	ESI, EST
Grevenschutven	BL	1955-1993	onbekend		ES
Meeuwven	BL	1985-1988	7 ex	1995	MB
Peetersven	gem. vw	1956-1987	30 mn	1987	MW, NM
Strijper Aa (zuidelijk van Leenderstrip)	onbekend	1982	12 ex	1982	Huijs & Peters 1983

Gelderland

Nonnenvan	GL	1954-1988	10 mn	1970	JB, MW
-----------	----	-----------	-------	------	--------

¹ een oude waarneming uit 1969 van 'Korenburgerveen' is genomen als eerste datum voor beide locaties.

² een oude waarneming uit 1973 van 'Haaksbergerveen' is genomen als eerste datum voor de drie locaties in dit reservaat.

mn = ♂, vr = ♀, td = tandem

GL = Gelders Landschap, BL = Brabants Landschap, gem. H = Gemeente Heeze, NM = Natuurmonumenten,

part. = particulier, SBB = Staatsbosbeheer, gem. vw = Gemeente Valkenswaard

BC = Ben Crombaghs, ESI = Erwin Sieben, EST = Bert Storm, FB = Frank Bos, GP = Gerd-Jan Pontenagel,

HG = Hans Gronert, JB = Jeroen Bredenbeek, JH = Johan Heffer, JVD = Jeroen van Delft, JVE = Jan-Luc van Eijk,

KG = Kees Goudsmits, KV = Kars Veling, LSG = Libellenstudiegroep, MB = M. Bogenschutz, MW = Marcel Wasscher,

NM = Nico Michiels, RKE = Robert Ketelaar, RKR = René Krekels, RM = Rob Meulenbroek, RW = Richard Witte,

VK = Vincent Kalkman, WVS = Wouter van Steenis

Figuur 4

Het Klein Hasselsven, een van de prachtigste Nederlandse vennen, herbergt een populatie van *Coenagrion hastulatum*.
Foto Robert Ketelaar.

Figure 4

Klein Hasselsven, one of the finest Dutch shallow lakes and home of a population of *Coenagrion hastulatum*.
Photo Robert Ketelaar.

Noord-Brabant

Verspreid door het gehele dekzandgebied van Noord-Brabant liggen vindplaatsen. Echter, de lijst van verlaten vindplaatsen is bijna even groot en de soort is nu beperkt tot negen locaties, bijna alle in de omgeving van Eindhoven. *Coenagrion hastulatum* is verdwenen uit het westelijk deel van Noord-Brabant en van minimaal drie van de Oisterwijkse Vennen. Tevens zijn er oude waarnemingen uit de Peelregio (zie Limburg). Maar ook uit het bolwerk rond Eindhoven zijn er reeds verlaten vliegplaatsen (Vught, Oirschot en vindplaatsen in tabel 1). Tussen 1980 en 2000 lijkt de soort te zijn verdwenen van het Strijper Aa-gebied, Peetersven, Meeuwven en het Grevenschutven. De waarnemingen van het ven bij de (voormalige) brandtoren van Heeze en de beide Meervennen worden niet ondersteund door bewijsmateriaal en beschouw ik vooralsnog als zwervers of wellicht als misdeterminaties.

De grootste populaties in Noord-Brabant zijn het ven Hoenderboom op de Strabrechtse Heide en een ven langs de Tongelreep bij Achtereind. Hier werden tijdens de piek van de vliegtijd rond de 100 exemplaren geteld. De populatie van de klassieke vindplaats het Klokketorenven is, ondanks de bijna mythische naam onder libellenonderzoekers, voor zover bekend altijd vrij klein geweest.

In de Boswachterij Leende (SBB) en het aansluitende bezit van Brabants Landschap zijn drie populaties aangetroffen, namelijk de Ronde Vlaas, het Klein Hasselsven (fig. 4) en een naamloos ven langs de Kluiserweg. Dit laatste ven is recent opgeschoond zonder rekening te houden met de aanwezigheid van *C. hastulatum*. Hoewel er na de werkzaamheden nog wel dieren zijn geteld heeft de populatie hier wel een zware klap opgelopen (45 ex. in 1995 naar 10 ex. in 2000) en gezien de kwaliteit van de huidige biotoop is het zeer de vraag of *C. hastulatum* die te boven komt (Ketelaar 2000). De populatie in het Vressels Bos is verspreid over twee of drie vennetjes aanwezig die zeer dicht bij elkaar liggen. De soort is hier pas in 2000 na lange tijd weer gevonden. Niet veel waarnemers zijn hier actief geweest en de kennis over deze populatie is dan ook nog gering. Tot de kleinere populaties in Noord-Brabant behoren het Karperven bij Eindhoven en het Molenven op de Malpie.

Utrecht

Er is een oude waarneming bekend uit de jaren 1950 van het Pluismeer. Deze waarneming is echter niet goed gedocumenteerd en wordt als onbetrouwbaar beschouwd. Het gaat om een vrouwtje (moeilijk herkenbaar) en de vondst is gedaan in juli, dus ruim na de hoofdvliegtijd (zie

ook Wasscher 1990). Goudsmit (2001) deed een uitgebreide inventarisatie van dit ven en nam *C. hastulatum* niet waar.

Gelderland

Het kerngebied in de provincie Gelderland ligt in de Achterhoek. Er is een waarneming uit 1971 van de Waskolk op de Veluwe die daarna echter nooit bevestigd is. De Veluwe is thans een zeer goed onderzocht gebied en ondanks ogenschijnlijk geschikt biotoop is er nooit een populatie van *C. hastulatum* gevonden.

Coenagrion hastulatum is verdwenen van de Overasseltse en Hatertse Vennen bij Nijmegen.

De laatste waarneming stamt uit 1968. In 1985 werd de soort ondanks een intensieve inventarisatie niet meer gevonden (Peters et al. 1985). In de Achterhoek zijn verschillende oude waarnemingen bekend, maar deze kunnen grotendeels niet aan een discreet leefgebied worden toegeschreven.

Van het Nonnenven en de Italiaanse Meertjes is de soort met zekerheid verdwenen. Overigens zijn de waarnemingen uit 1977 van het Nonnenven van vele tientallen exemplaren (Geyskes & Van Tol 1983) vrijwel zeker misdeterminaties, aangezien deze waarnemingen eind juli en begin augustus (ver buiten de hoofdvliegtijd) zijn gedaan.

De huidige populatie in het Korenburgerveen-complex is de belangrijkste in Nederland. Er zijn twee kernleefgebieden te onderscheiden, namelijk de Parallelvijver (een gegraven brandput) en het Meddosche Veer (een vrij groot, ondiep doorstroomveen). Daarbuiten wordt *C. hastulatum* op diverse plaatsen in lage aantallen gezien, waarbij het niet onmogelijk is dat de soort zich hier ook voortplant. Zo werden in 1998 vier mannetjes en twee vrouwtjes bij de tuinvijver van H. Duyverman (de beheerder van het Korenburgerveen) aan de rand van het gebied waargenomen. Voortplanting is hier zeer waarschijnlijk. Deze waarneming is ook bijzonder omdat een paar jaar daarvoor 3000 (!) vissen uit deze vijver waren verwijderd. Daardoor betreft het vrijwel zeker een nieuwe vestiging. Op de oude vindplaats Wooldsche Veer is recent een nieuwe waarneming van een mannetje gedaan (Crombaghs & Felix 2000). Gezien de

kwaliteit van de biotoop ter plaatse en het feit dat er slechts één mannetje is gezien moet dit als een zwerver worden beschouwd. De herkomst is niet te achterhalen maar vermoedelijk bevindt zich een populatie in het Duitse deel van het Wooldsche Veer (pers. med. B. Crombaghs).

Overijssel

Alle waarnemingen van *C. hastulatum* uit Overijssel komen uit Twente, op twee oude vondsten bij Ommen en Bathmen na. In Twente zijn twee oude en vijf huidige vliegplaatsen (uit twee natuurgebieden) bekend. Voor zover bekend is *C. hastulatum* verdwenen van het Hornven en van het Aamsveen. Van deze laatste locatie is een waarneming van een vrouwtje in 1998 gedaan (R. Ketelaar, J.-L. van Eijk & M. Zekhuis) bij matig geschikt biotoop. Deze waarneming moet vooralsnog als zwerver worden beschouwd. De oude locatie Hornven is ontgonnen gedurende de ruilverkaveling Denekampveld in de zestiger jaren (pers. med F. Eysink). Het is niet bekend of *C. hastulatum* vlak voor de ruilverkaveling nog aanwezig was. Momenteel zijn twee goede leefgebieden bekend uit Overijssel met in totaal vijf populaties: het Buurserzand en het Haaksbergerveen. Op het Buurserzand is *C. hastulatum* bekend van de ringgracht rond de Harrevelder Schans en van een naamloze afvoersloot die op 200 meter afstand van de schans ligt. Deze laatste locatie is bijzonder omdat het voorzover bekend de enige locatie in Noordwest-Europa is waar *C. hastulatum* langs stromend water aanwezig is. De tweede populatie in Overijssel is het Haaksbergerveen. Er zijn drie belangrijke kernen aan te wijzen. De eerste betreft de oostelijke grens van het Armenveen, langs het fietspad. De precieze voortplantingslocatie van de vele dieren die hier elk jaar worden gezien is na lang zoeken nog steeds niet met zekerheid gevonden (pers. med. J.-L. van Eijk). De tweede kern is het gedeelte van het Stobbenveen dat aan Duitsland grenst. Ook van deze deelpopulatie is de precieze voortplantingslocatie nog niet bekend. De derde vliegplaats in het Haaksbergerveen is een ven aan de oostelijke grens van het Stobbenveen, aan de rand van het reservaat Haaksbergerveen (fig. 5).

WAARNEMINGEN VAN ZWERVERS

Er is van de afgelopen tien jaar een aantal goed gedocumenteerde waarnemingen van zwervers van *C. hastulatum* bekend (tabel 2). In deze tabel zijn de losse waarnemingen uit het Wooldsche Veen en Aamsveen niet opgenomen omdat niet duidelijk is of er een nabijgelegen Duitse populatie aanwezig is. Een afstand van een paar honderd meter lijkt in ieder geval gemakkelijk te overbruggen te zijn. Bij de Ronde Vlaas is 300 meter de maximale afstand tot de bronpopulatie waarop rustende exemplaren zijn gezien (Ketelaar & Pontenagel 2000). Er zijn vier waarnemingen van in totaal vijf exemplaren die meer dan anderhalve kilometer van de dichtstbijzijnde populatie waren verwijderd. Overigens is het wel opmerkelijk dat de locaties van drie van deze waarnemingen (de laatste drie van tabel 2) weer dicht bij elkaar liggen. Dat kan een aanwijzing zijn dat in die omgeving nog een onontdekte populatie van *C. hastulatum* huist.

VERANTWOORDING

Zonder de inzet van vele mensen had dit overzicht niet tot stand kunnen komen. Bijzondere dank gaat uit naar Jeroen van Delft, Jan-Luc van Eijk, Kees Goudsmit en Gerd-Jan Pontenagel, die bijzonder veel interessante informatie over de speerwaterjuffer verzameld hebben. De afgelopen jaren werd naast deze personen belangrijk monitoringwerk voor de speerwaterjuffer verricht door Hans Gronert, Johan Heeffer en Rob Meulenbroek. Ook dank voor de talloze mensen die hun libellenwaarnemingen elk jaar insturen naar de Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie, EIS-Nederland en De Vlinderstichting. Jeroen Bredenbeek en Marcel Wasscher klaarden de mist rond een paar oude waarnemingen op. Wilco Verberk deelde zijn kennis over de speerwaterjuffer in het Korenburgerveen. Allemaal dank daarvoor! Vanuit De Vlinderstichting werd het veldwerk voor het onderzoek naast de auteur mede uitgevoerd door Vincent Kalkman en Victor Mensing.

Figuur 5

Het Stobbenveen, een van de vliegplaatsen van *Coenagrion hastulatum* in het Haaksbergerveen. Foto Robert Ketelaar.

Figure 5

Stobbenveen, one of the locations of *Coenagrion hastulatum* in the nature reserve Haaksbergerveen. Photo Robert Ketelaar.

Het onderzoek werd mogelijk gemaakt door de provincies Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel.

LITERATUUR

- Aggenbach, C.J.S., M.H. Jalink & A.J.M. Jansen 1998. Indicatorsoorten voor verdroging, verzuring en eutrofiering van plantengemeenschappen in vennen. – Staatsbosbeheer, Driebergen.
- Bal, D. 1998. De rol van libellen in het Nederlandse natuurbeleid. – *Brachytron* 2: 10-15.

Locatie	Amersfoort-coördinaten	Datum	Aantal	Afstand tot dichtstbijzijnde populatie (m)	Waarnemers
Buuserbeek	249.7 463.2	4 data	max II	125	MH e.a.
Korenburgerveen spoorlijn	242.7 445.1	01.VI.1998	4	250	RKE
Haaksbergerveen	248.9 460.6	29.V.1998	2 mn	700	RKE
Beuven	173.0 379.4	29.V.1999	1	1500	JS
Naamloos ven langs A2	163.6 376.8	2I.VI.1992	1	1550	BC
Naamloos ven W van Witven	164.7 375.4	2I.VI.1992	2	1875	BC
Veeven	164 377	01.VI.1998	1 mn	2125	VK
Wooldsche Veem	261 467	2000	1 mn	n.v.t.	BC
Aamsveen	248 436	1998	1 vt	n.v.t.	RKE, JVE, MZ

BC = Ben Crombaghs, JVE = Jan-Luc van Eijk, JS = Jan Slaats, MH = Marcel Hospers, MZ = Mark Zekhuis, RKE = Robert Ketelaar, VK = Vincent Kalkman

Tabel 2

Overzicht van waarnemingen van zwervers in de periode 1990-2001 van *Coenagrion hastulatum* in Nederland.

Table 2

Records of wandering individuals of *Coenagrion hastulatum* in the period 1990-2001 in the Netherlands.

- Bal, D., H.M. Beije, Y.R. Hoogeven, S.R.J. Jansen & P.J. van der Reest 1995. Handboek natuurdoeltypen in Nederland. – IKC-Natuurbeheer, Wageningen. [rapport nr. 11]
- Brock, V., J. Hoffmann, O. Kühnast, W. Piper & K. Voss 1997. Atlas der Libellen Schleswig-Holsteins. – Landesamt für Natur und Umwelt des Landes Schleswig-Holstein, Flintbek.
- Burkart, W. & W. Lopau 2000. Libellen im Landkreis Rotenburg (Wümme). – Naturkundliche Schriftenreihe der Stiftung Naturschutz im Landkreis Rotenburg (Wümme) Band 2.
- Conze, K.-J. 1997. Erste vorläufige Übersichtskarten zur Verbreitung der Libellen in NRW. – Arbeitskreis Libellen NRW, Essen.
- Crombaghs, B. & R. Felix 2000. Dagvlinders en libellen in het het Wooldse veen. Inventarisatie van een hoogveenrestant. – Bureau Natuurbalans, Nijmegen
- De Knijf, G. & A. Anselin 1996. Een gedocumenteerde Rode Lijst van de libellen van Vlaanderen. – Instituut voor Natuurbehoud, Brussel.
- De Knijf, G. & A. Anselin 2001. Libellen in Limburg: verandering in verspreiding en het belang voor Vlaanderen. – Jaarboek 2000, Limburgse Koepel voor Natuurstudie: 51-62.
- Ewers, M. 1999. Die Libellen zwischen Weser und Ems. – Isensee Verlag, Oldenburg.
- Geyskes, D.C. & J. van Tol 1983. De libellen van Nederland (Odonata). – Uitgeverij van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, Hoogwoud.
- Goffart, P. 2000. Statut des espèces prioritaires d'Odonates du programma 'Inventaire et Surveillance de la Biodiversité en Wallonie': bilan décennal (1990-1999). – Gomphus 16: 139-149.
- Goudsmits, K. 2001. Veranderingen in de libellenfauna van het Pluismeer bij Baarn. – NVL-nieuwsbrief 5(2): 6-7.
- Greven, H. 1970. Die Libellen des Linken Niederrheins und der angrenzenden niederländischen Gebiete. – Decheniana 122: 251-267.
- Hermans, J.T. 1992. De libellen van de Nederlandse en Duitse Meinweg (Odonata). – Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Maastricht.
- Huys, L.G.J. & H.P.J. Peeters 1983. Libellen in het Strijper Aa-gebied: een landschapsecologische analyse. – Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum.
- Ketelaar, R. 2000. Libellen op vennen in Noord-Brabant. Een database en richtlijnen voor herstel. – De Vlin-

- derstichting, Wageningen. [rapport vs2000.22]
- Ketelaar, R. 2001. De speerwaterjuffer in Nederland: verspreiding, ecologie en beschermingsperspectief. – De Vlinderstichting, Wageningen. [rapport vs2001.32]
- Ketelaar, R. 2001a. Verspreidingsgegevens van libellen als instrument bij het herstel van vennen. – De Levende Natuur 102: 166-170.
- Ketelaar, R. & G.-J. Pontenagel 2000. Waar overnacht de speerwaterjuffer (*Coenagrion hastulatum*)? – Brachytron 4: 20-22.
- Kuhn K. & K. Burbach 1998. Libellen in Bayern. – Verlag Eigen Ulmer, Stuttgart.
- Merritt, R., N.W. Moore & B.C. Eversham 1996. Atlas of the dragonflies of Britain and Ireland. – JNCC, ITC & HMSO, London.
- Ministerie van LNV 1999. Objectivering doelpakketten. Eindrapport Project Objectivering Doelpakketten Programma Beheer. – Ministerie van LNV, directie Natuurbeheer, Dienst Landelijk Gebied, Den Haag.
- Ministerie van LNV 2000. Meerjarenprogramma Uitvoering Soortenbeleid 2000-2004. – Ministerie van LNV, Interprovinciaal Overleg & Platform Soortbeschermende Organisaties, Den Haag.
- Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie, in prep. Atlas van de Nederlandse Libellen (Odonata). – Naturalis, KNNV-Uitgeverij & EIS-Nederland, Leiden.
- Peters, H.P.J., P.M.J. Clerx & L.G.J. Huys 1985. Libellen in de Overasseltse en Hatertse Vennen: een landschapsecologische analyse. – Privé-uitgave.
- Rettig, K. 1997. Die Libellen Ostfrieslands. – Beiträge zur Vogel- und Insektwelt Ostfrieslands 102.
- Schott, M. 1990. Grundlagen zu einem Artenhilfsprogramm Libellen der Bunderrepublik Deutschland. – SIO, Bithoven.
- Sternberg, K. & C. Röhn 1999. *Coenagrion hastulatum*. – In: K. Sternberg & R. Buchwald (red.), Die Libellen Baden-Württembergs, Band 1, Allgemeines Teil und Kleinlibellen (Zygoptera). Verlag Eigen Ulmer, Stuttgart.
- Wasscher, M.T. 1990. Libellen in de provincie Utrecht. – EIS-Nederland, Leiden.
- Wasscher, M., Keijl, G.O. & Van Ommering, G. 1998. Bedreigde en kwetsbare libellen in Nederland. Toelichting op de Rode Lijst. – Informatie- en KennisCentrum Natuurbeheer, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Wageningen.

SUMMARY

The status of the northern damselfly *Coenagrion hastulatum* in the Netherlands, a characteristic dragonfly of non-disturbed shallow lakes (Odonata)

The northern damselfly *Coenagrion hastulatum* is a rare and endangered dragonfly in The Netherlands. In the period 1998-2001 extensive research had been conducted on the distribution of this species in the Netherlands. Old and new data are collated for the first time, and an overview of all current populations is presented. *Coenagrion hastulatum* now has 16 populations left, in the southern and eastern parts of The Netherlands. The species disappeared from seven sites in the period 1980-2000. Incidental records of wandering individuals give circumstantial evidence that *C. hastulatum* can migrate over at least 2 kilometres distance.

R. Ketelaar
De Vlinderstichting
Postbus 506
6700 AM Wageningen
robert.ketelaar@vlinderstichting.nl